

розуміння моралі, творення правових норм, а насамперед практичної діяльності. Здобутком науковця можна вважати загалом вдалу спробу окреслити основні параметри дії природних і соціальних чинників на формування соціокультурної феноменології, посткріпосної еволюції, а також пояснити внутрішній світ селянства залежно від сукупності конкретних історичних і соціально-економічних умов.

Отже, маємо справу з культурно-антропологічною версією історичного поступу кількох поколінь українських селян Наддніпрянської України в період, який автор монографії обґрунтовано назвав “посткріпосним”. Ретельно виконана робота щодо системного дослідження ментального феномену хліборобів дала змогу з’ясувати їхні найтиповіші соціальні реакції через успадковані від попередніх поколінь ментальні імперативи та вироблені (точніше відкориговані) у процесі подальшої трансформації уявлення, звички, стереотипи.

На особливе схвалення заслуговують різновидові джерела та історіографічна бази дослідження, а також детальні уточнення й коментарі, що містять підрядкові посилання. Приємне враження залишає ошатність видання та його видавничі характеристики, вивіреність і редагування тексту.

Усе ж варто зауважити переобтяженість тексту уточнювальними пояснюючими мовленнєвими конструктами, що іноді ускладнює сприйняття тексту. Хотілося б зрозуміти також позицію автора з приводу понять і термінів, які він подав у подвоєному варіанті. Так, “соціокультурні (соціоментальні)” – це ідентичні поняття чи поняття з однотипного ряду? Виправдано було б, на наш погляд, глибше проаналізувати причинно-наслідковий зв’язок і взаємообумовленість процесів матеріально-господарського життя з культурно-ментальними характеристиками. Робота, вочевидь, значно виграла б від детальнішого студіювання порівняльно-регіонального аспекту.

Позатим, підготована Ю. Присяжнюком монографія є цілком самостійним новаторським дослідженням. Уперше в українській історіографії автохтонне селянство Наддніпрянщини (підросійської України) висвітлено крізь призму його соціокультурної цілісності, з притаманним йому стійким ментальним осереддям. Книжка вже викликала підвищений інтерес українських і зарубіжних (польських, канадських) істориків, свідченням чого є низка замовлень на адресу розповсюджувачів.

Алла Киридон

Касьянов Г. Україна 1991-2007: нариси новітньої історії. – К.: Наш час, 2007. – 432 с.

Усвідомлення того, що професійний історик, предметом студій якого є “новітня історія” (інші назви – “поточна”, “недавня”, “сучасна”), має справу з явищами і процесами, які ще не перетворилися на “минуле” в класичному розумінні, на жаль, із великими труднощами дається фахівцям зазначеного профілю.

Саме тому до монографічних нарисів Георгія Касьянова, що рецензуються тут, варто було б звернутися всім, хто, спромігшись уявити себе істориком сучасності, віддає належну шану канонам джерельної обізнаності, “об’єктивності”, скромності, володіє сміливістю розписатися у можливих технічних огріхах своїх досліджень, і, зрештою, розуміє, що потрапляє у широке інформаційне поле, де ніхто (починаючи з вихователя дитсадка) не цурається маніпуляцій людською свідомістю.

Концепція книги складається з шести взаємно присутніх одна в одній сюжетних ліній: внутрішньополітичне життя України, починаючи 1989-м, закінчуючи 2007-м роком, економічні й соціальні зміни, державне будівництво, формування нації і зовнішня політика України за цей період. Як і в багатьох попередніх своїх працях, слідуючи традиції верифікувати наявний матеріал політичної історії методами і джерелами статистики, соціології, права, політичної економії, соціальної психології, Касьянов залишає поле для дискусії і власне запрошує до неї, щоправда, закликаючи опонентів та однодумців виходити на той інтелектуальний рівень, де ідеологічна і

політична кон'юнктура, так само як і запити “масового попиту” та “суспільних настроїв”, нейтралізуються (с. 10).

Врахування вище зазначених теоретико-методологічних засад дозволило автору навіть у нарисовому жанрі запропонувати читачеві нову (грунтовно осмислену й оригінально викладену) хронографію “найпомітніших” процесів і явищ “поточної історії України”. У ряді відомих нарисів давньої, середньовічної, ранньомодерної і модерної історії, що належать Наталі Яковенко і Ярославові Грицакові, монографія Касьянова суттєво доповнює наші уявлення про минуле (сучасне/майбутнє) України.

Окрім інтродукційної частини, його робота містить чотири темпорально зумовлених й послідовно навзаєм прониклих розділи: Україна та розпад СРСР (1989-1991 рр.); Перші кроки, перші уроки (1991-1994 рр.); Перехідний період: звідки і куди? (1994-2004 рр.); “Помаранчева революція”: надії та розчарування (2004-2007 рр.). Всі вони органічно доповнюють один одного, мають достатньо чітку і водночас невимушену структуру опису, дослідницькі аргументи, коментарі та узагальнення.

У першому розділі автор намагається з'ясувати шлях, який довелося пройти Україні до того, як стати суверенною державою. Він не схильний класифікувати події 1989-го і двох наступних років “революцією”, адже вважає, що тоді “жодних докорінних змін у системі суспільних відносин, в економіці, у функціонуванні політичних інститутів не відбулося” (с. 13). Цікавим є авторське бачення нового ранжування українського політикуму 1989-1991 рр., руйнації моноідеологічної системи і формування багатопартійності в Україні. В одній сув'язі він подає соціальні рухи шахтарів, студентів, невдоволення інфляцією та дефіцитом, – адже все це асоціювалося з діяльністю компартії. Представники останньої, схоже, вчасно зрозуміли, що всі негаразди всередині України її населення сприймає як результат колонізаторської політики Москви, а тому поспішили не тільки підтримати ідею незалежності республіки, погодилися на антидемократичну по суті заборону власної партії, а й нашвидкуруч вмонтували вимогу самостійності до політичної риторики тих “нових” партій, в які перекочували, позбувшись білетів комуністичного органу. З погляду української державності все це мало свої позитивні наслідки, що, зрештою, вилились у серію заходів державного будівництва, яке схвально оцінив “голос народу” на референдумі 1 грудня 1991 р. А декількома днями пізніше офіційна позиція першого президента незалежної України Леоніда Кравчука під час укладення угоди про створення Співдружності незалежних держав яскраво засвідчила, що вона не буде делегувати новій структурі будь-які державні функції.

У другому розділі Касьянов слушно підмічає, що формування політичної нації та відновлення культурної ідентичності титульної нації в перші роки незалежності України, як і багато інших суспільних та державотворчих процесів, відбувалося “з населенням, яке звикло до державного контролю та опіки” (с. 34). Саме це, на нашу думку, призвело до втрати націотворчого потенціалу країни (оскільки замість недемократичної, але чіткої моноідеології в ній став поширюватися сурогат різних ідеологій, жодна з яких не була спроможна об'єднати країну). Звичка сприймати державу як таку собі субстанцію, яка сама знає, що треба робити, відіграла з мешканцями України злий жарт – вони хотіли жити у громадянському суспільстві, натомість не ініціювали його формування знизу і, як виявилось згодом, даремно сакралізували владу. Додалися на перших кроках незалежності і кадрові проблеми, і питання пошуку національної еліти, виявів політичного лідерства та опозиції. Касьянов достатньо сміливо критикує діяльність не тільки “лівих”, але й “правих” сил, що спиралися у своїй діяльності на українські цінності й національну риторику (с. 36-39). Справедливим є таке твердження автора щодо націонал-демократів 1990-х рр.: “вони продовжували боротися “із спадщиною комунізму”, не помічаючи або свідомо не звертаючи уваги на те, що вчорашні комуністи дослухалися порад К. Маркса й активно займаються видобутком “додаткової вартості” (с. 38). З діяльністю ж “перефарбованої” старої номенклатури дослідник пов'язує “кадрову стагнацію”, яка “стала справжньою карою незалежної України” (с. 39). З погляду соціальної психології він доводить, що на рівні культурних автоматизмів (ментальності) країна залишалася аграрним суспільством (с. 41), в якій, окрім того, “приватна ініціатива ототожнювалася зі здатністю вкрати і обманути

державу” (с. 67). Процесові формування хоча б якихось чітких принципів поділу і функціонування влади заважав “ідеологічний проміскуїтет” українського політикуму (с. 43). Все це, певна річ, відбивалося на творенні державної структури. У розділі (як і в усій роботі) міститься “нетрадиційна”, сказати б, біографія Кучми, хоча з відомим висновками про суспільний резонанс його діяльності. Непевну політичну ситуацію відображали й негативні процеси в економіці та соціумі України “перших років”, які вилились у масштабне зубожіння населення (надто на тлі світової економічної кризи 1998 р.). Додалися проблеми сепаратизму (Закарпаття, “Новоросія”), причому, як слушно відзначає Касьянов, не в останню чергу з подачі інтелектуалів (с. 88). Найбільша з них, – кримська, – інспірована і базована комуністичною номенклатурою на російсько орієнтованому “кримському патріотизмі”, з урахуванням дедалі потужнішого руху кримських татар, залишається однією з найгостріших для сучасної України. Загроза “російського імперіалізму” поступово переконувала у необхідності української держави остаточно утверджуватися на західному курсі зовнішньої політики (с. 111). Зрештою, у цьому розділі дослідник намагається з’ясувати поставлене ще Грушевським запитання: “Хто такі українці і чого вони хочуть?”. Автор враховує, що політично “українцями” за Конституцією 1996 р. стали всі громадяни України. Однак політичний принцип побудови української нації, схоже, задовольняв не всіх, і на етнічному рівні призвів до складного формату стосунків етнічних українців, як представників титульного етносу, російської меншини, яка ще за СРСР посіла привілейоване становище у багатьох регіонах України, та маргінальної (рафіновано ідентифікованої) групи російськомовних українців. Окрім того, проблемною залишилася інтеграція до громадянської української нації інших національних меншин України.

Третій розділ книги Касьянова присвячений перехідному періодові у “недавній історії” України, а саме: процесам другої половини 1990-х – початку 2000-х років (“епосі Кучми”). Цікавим є такий висновок дослідника: “... проривні моменти в економічному реформуванні (1994-1996, 2000-2001) пов’язані, зокрема, із залученням до виконавчої влади груп енергійних реформаторів, здатних на рішучі й продумані дії. Присутність у команді Л. Кучми таких знакових фігур, як Віктор Ющенко, Юлія Тимошенко, Роман Шпек, Ігор Мітюков, Віктор Пинзеник, Юрій Єхануров, разом із спроможністю (і бажанням) президента утримувати й підтримувати їх у владі, були однією з найважливіших передумов успішності економічних перетворень” (с. 162). А це означає, що боротьба за перерозподіл влади в Україні продовжувала бути визначальною для всіх інших площин життя українського громадянина. Продовження приватизації мало наслідком вихід України на більш цивілізовані форми ринкових стосунків уже на початку 2000-х років, хоча у соціальному плані вона сприймається радше як несправедлива (с. 173-174). І хоча дослідник знаходить місця проблеску у справі формування українського “середнього класу” в окремих містах, утім це не змінило ситуації на фоні матеріальної деградації серед більшості населення країни. Ігри у реальну і віртуальну політику, поширення інформаційних воєн не залишали поза увагою багатьох громадян українського суспільства. Зрештою, поява реальної опозиції стала можливою саме завдяки підтримці “в масах”, спричиненої невдоволенням зловживаннями посадовців та рівнем забезпечення основних “прав і свобод людини”. Гостра внутрішньополітична боротьба у комплексі із “стрибками в ширину” на зовнішньополітичній арені призвела до надзвичайно напруженої президентської кампанії 2004 р., осінні та зимові події якої отримали назву “помаранчевої революції”.

Із критичного розбору поняття “помаранчева революція” починається власне четвертий розділ нарисів Касьянова. Вчений стверджує, що системних змін вона Україні не дала, хоча і визнає, що події листопада-грудня 2004 р. “були безпрецедентними за масштабом участі пересічних громадян у протистоянні здискредитованій владі та за рівнем впливу на сприйняття України у світі” (с. 298). Вдаючись до аналізу перебігу подій 2004 р., дослідник оригінально увиразнює і брудні методи ведення політичної агітації за нового Президента України, і боротьбу з “опозиційним кандидатом”, і маніпуляції з боку “партії влади” на темі розколу України, визнання результатів другого туру президентських виборів неправомірними, наслідки “третього туру” тощо. Касьянов пропонує аналіз декількох версій, що прописалися у суспільній і науковій думці під час спроб розтлумачити “помаранчеву революцію” (с. 347-353), вказує на досягнення та

невдачі “помаранчевої влади”, дає виважену оцінку виборам і “перевиборам”, таким злободенним у наш час (с. 353-385), відзначає вже “хронічну” невизначеність України у зовнішній орієнтації, попри потужну євроінтеграційну риторику останніх років (с. 394).

Окремої уваги заслуговує післямова (с. 395-412), де один із іронічних висновків дослідника хочеться процитувати докладно: “Україна останніх п’ятнадцяти років нагадує будинок, у якому відбувається капітальний ремонт, причому жителів забули відселити, частина з них домовилася з будівельниками і перебралася до терміново відремонтованих кімнат на горішніх поверхах, частина намагається якомога менше бувати вдома або взагалі переїхала жити до інших місць, а велика частина живе за умов постійного дискомфорту та стресу. Будівельники не так будують і ремонтують, як розтягують будматеріали для власних споруд і обманюють жителів, періодично обіцяючи їм швидке і якісне завершення ремонту” (с. 395-396).

На читача рецензованої книги Касьянова чекають деякі “родзинки”: як-от, відомості про спробу Верховної Ради УРСР проголосити Днем незалежності України 16 липня (День ухвалення Декларації про суверенітет); про створення 21 січня 1990 р. “живого ланцюга” із людей на трасі Київ – Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ як акції, що повинна була протиставити “справжнє”, “природне” возз’єднання України 1919 р. її “штучному” возз’єднанню у 1939 р.; про звернення на широку аудиторію до історії як засобу легітимації незалежності України (приклади: скарби Полуботка, череп Сірка, реабілітація Мазепи тощо); про перебіг референдуму 17 березня 1991 р. і подій серпневого путчу та їхнього відображення не тільки в офіційних результатах, а й політичному фольклорі; про “прихватизацію” і те, як “А” і “Б” “сиділи на трубі” (с. 69-71) тощо. Доречно наведено у книзі декілька анекдотичних випадків і алегоричних порівнянь (як-от, про підземний перехід у Києві (с. 36), про “Кравчука без парасолі” (с. 43), про бартер туркменського газу за українські калоші (с. 73) і т.п.), що власне полегшує її сприйняття й урізноманітнює процес читання. Своєчасно з’являються на сторінках книги світлини (запозичені і авторські).

Варто вказати на деякі сюжети роботи, що потребують обговорення. Наприклад, об’єктом вандалізму, виявом стандартного антикомунізму, без національних мотивів, Касьянов класифікує пошкодження пам’ятників Леніну у східній частині України (с. 24), – однак ці дані, як на наш погляд, є неперевіреними.

У цілому ж робимо висновок, що навіть блищове осягнення проблем “недавньої історії України” дозволило авторові вийти на достатньо правдоподібне й неупереджене її висвітлення, тоді як не всім фахівцям історичного цеху під час звернення до збурених чинником актуальності питань сьогодення вдається уникнути таких зон ризику, як “політкоректність”, “соціальне замовлення”, “ідеологічні переконання”. Книга Касьянова є прикладом методологічного застосування толерантності не тільки з метою “нікого не образити”, а й у сенсі принципу “нікому нічого не нав’язувати”. У цьому – науковий стиль Георгія Касьянова. Окрім того, жанр нарисів витриманий повністю, тож основні ідеї книги матиме можливість збагнути не тільки фахівець, а й обиватель, що часто живе лише повсякденністю.

Сергій Шамара

